

Apotecaris i receptes en la literatura catalana antiga*

Pep Valsalobre

He aplegat aquí un conjunt de textos des del segle XIII fins al XIX, en els quals, d'una manera o altra, es reflecteix el món de l'apotecari. En aquest paper m'he proposat distingir entre textos literaris on fa aparició la figura de l'apotecari i textos literaris basats formalment en l'estructura d'un discurs medicofarmacèutic, és a dir, que prenen l'aparença externa d'una recepta o que es desenvolupen segons un esquema equivalent al de l'anamnesi-diagnòstic-tractament, una al·legoria mèdica aplicada a una situació que, en rigor, és aliena a la medicina.¹

Presència de l'apotecari en alguns textos literaris catalans

La primera aparició important de l'apotecari en un text literari català que conec es produeix a la *Dansa de la mort* del cronista arxiver reial Pere Miquel Carbonell (1434-1517), que el 1497 feia una addició a la traducció catalana d'una dansa macabra francesa de principi del segle XV. Carbonell hi va incorporar representants de la cort i de la societat catalana de la segona meitat del segle XV, entre els quals hi ha l'apotecari. En aquestes representacions medievals, la Mort convida a incorporar-se a la dansa a diferents personatges de l'època, des del papa i l'emperador fins al pagès. Els personatges, com és natural, declinen la invitació, que equival a morir. Vegem els arguments de l'apotecari:

* Una primera versió d'aquest treball, amb menys textos i més simplificada, va ser publicada a l'opuscle *25 anys de la inauguració de l'actual seu. 1972-1997*, Girona, Col·legi de Farmacèutics de Girona, 1997, 43-55.

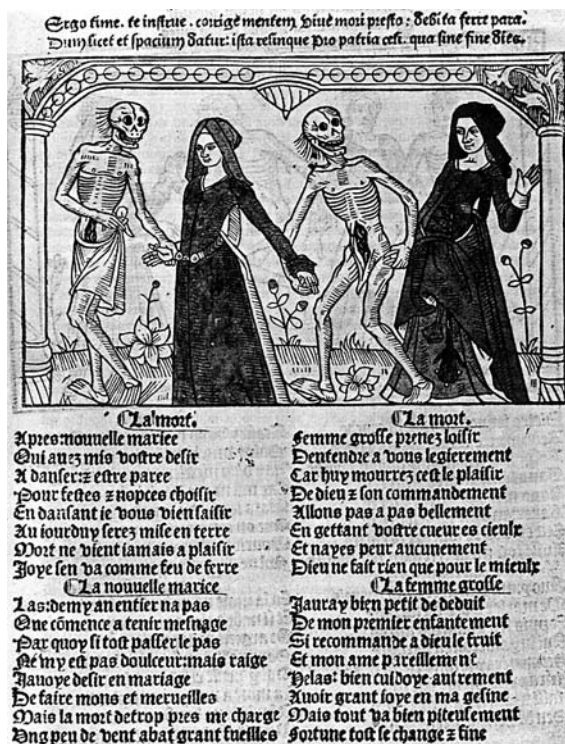
1. Tots els textos que incloc en aquests fulls han estat regularitzats ortogràficament per homogeneïtzar-ne la lectura. En ocasions, quan la llengua antiga o aprovençalada pot comportar un entrebanc important per copsar el sentit del text, he incorporat a continuació una versió modernitzada aproximativa.

[La Mort] A l'Apotecari
*Veniu, veniu, en Potecari:
 no pensàs en tan gran ballada?
 Lleixau cristilis, receptari:
 vostra botiga s'és plegada
 e roba enventariada.
 Preneu dansar a la francesa
 ab aquesta bella sonada.
 Lo qui bé mor no té contesa.*

Respon l'Apotecari
*Desplau-me lleixar la botiga,
 torrons, pebre, mel e pimentes.
 Per què m'est tan enemiga?
 En açò molt me descontentes.
 Parents, amics e les parentes
 ja es parteixen tots los meus mobles.
 Les coses del món tu destentes:
 com pensem viure, ploren pobles.
 (Aguiló 1990, cobles 33 i 34)*

[Veniu, veniu, Apotecari: no pensàreu en tan gran ball? Deixeu els cristilis (=lavatives) i el receptari: la vostra botiga és tancada i la roba ha estat inventariada. Poseu-vos a ballar a la francesa amb aquesta música bella. Aquell qui mor bé no s'ha d'amoïnar per res. / Em desplau deixar la botiga, els torrons, el pebre, la mel i les pimentes (=pebre en pols). Per què m'ets tan enemiga? En això em descontentes molt. Els parents, amics i parentes ja es reparteixen tots els meus mobles. Tu traspales les coses del món: quan un creu que viu, plora tothom al seu voltant.]

Però, al més sovint, a diferència d'aquesta perspectiva seriosa del text de Carbonell, la visió que la literatura ofereix de l'apotecari, especialment la més popularitzant i la burlesca i satírica és, com en el cas de la

Pàgina de la *Danse macabre des femmes* (Paris, 1491), amb xilografies de Guyot Marchant; en aquesta la Mort convida a ballar una nova casada i una dona embarassada.

figura del metge, la d'un personatge entre sinistre i còmic, el consell o les pràctiques del qual poden ser més perjudicials per a la salut que no pas abstenir-se de practicar-les. La desconfiança vers la seva tasca és el tret més remarcable d'aquesta visió. Amb tot, convé dir que la malfiança era generalitzada cap a tots els professionals sanitaris. Un cop d'ull a les obres satíriques deixa el metge prou malparat. Però també ho copsem en obres tan serioses com el *Llibre de contemplació en Déu* de Ramon Llull (llibre III, cap. 115: Alco-ver 1910: IV, 76-82) on observa com els metges van molt ben vestits i acumulen tresors; i fins afegeix que en ocasions participen dels beneficis dels especiers. El beat mallorquí aconsella que en cas de caure malalt es deixi actuar la natura i no s'admetin mesures terapèutiques ja que, segons Llull, ni els metges tasten les medicines que prescriuen, ni els cirurgians es treuen carn dels propis membres per posar-les als nafrats.

Joan Timoneda, autor valencià de la segona meitat del Cinccents, a la *Flor de enamorados*, un cançoner imprès amb composicions en castellà i en català que va tenir un èxit enorme a València i al Principat al XVI i al XVII a través de diverses reedicions, planteja aques-

ta endevinalla, amb un argument calcat del que acabem de llegir en Llull aplicat al metge:

*Una ensalada vi uno que hacía
y a todos los tristes, por dalles placer,
los convidaba a comer y beber
de los manjares que él aborrescía.
Es el boticario.
(Cerveró 1989: 242-243)*

En uns versos d'un llarg poema intitulat «Desengany del món», Francesc Vicent Garcia, Rector de Vallfogona (1578/79-1623), ens ofereix una perspectiva grotesca del *farmacopeu* (designació burlesca de l'apotecari a través de la seva eina bibliogràfica fonamental). En aquesta dècima detectem concentrats els tres tòpics sistemàticament aplicats a la figura del personatge de l'apotecari en tota la literatura satírica antiga: l'ansia d'enriquiment, el resultat funest de la seva activitat i la independència de la seva actuació respecte de les indicacions del metge:

*Lo farmacopeu se riga
del món, fent-se ab herbes ric;
mes jo sala de armes dic
al que ell nomena botiga.
Baldament lo metge escriga
en la recepta a son pler,
que ell ja sap lo que ha de fer.
(Rossich 1984, 279-327)*

En un altre poema, que el Rector de Vallfogona adreça «A una senyora febrosa», Garcia esmenta pràctiques i preparats farmacèutics ben genuïns quan Minerva, deessa de la saviesa i la ciència, convoca el conjunt dels seus intèrprets i homes savis (*avis* i *alfaquins*) per mirar de guarir la dama:

*D'eixos vostres ulls divins
enamorada, Minerva
ha convocat la caterva
de sos avis i alfaquins:
los uns armen alambins,
quintes essències apuren;
altres pasten i maduren
bolos, trociscos i ungüents,
epítimes i fonents,
i altres mil remeis procuren.
(Rossich 1984, 279-327)*

El text al·ludeix a operacions farmacèutiques i alquímiques tradicionals (l'*alambí* o aparell de destil·lació, *pastar* i *madurar* o dur una substància medicamentosa al punt de màxima operativitat terapèutica) i a formes farmacèutiques clàssiques (*bolos* o formes esfèriques, *troscos* o formes planes o tauletes; els *ungüents* i *epítimes* o epítimes són tipus d'apòsits o materials medicamentosos que s'apliquen directament damunt la nafra; els *foments* són preparats tòpics que s'apliquen en calent).

Cigonya, gravat de J.B. Porta, *Ars destillatoria*, Frankfurt, 1611.

Poc després de Garcia, a mitjan Siscents, la poesia culta catalana del Principat apareix dominada per la figura de Francesc Fontanella. Les al·lusions a la medicina, als metges, als apotecaris i als remeis diversos en l'obra poètica i teatral de Fontanella són abundants, però hi ha un poema burlesc molt interessant que compara les figures de l'alquimista i l'apotecari. De fet es tracta d'un bufador, més que no pas d'un alquimista autèntic —figura que té connotacions filosòfiques profundes—, és a dir, d'un individu interessat en l'obtenció de guanys materials a partir de la transmutació dels metalls en el laboratori sense altres consideracions. El text porta el títol «De l'alquimista i apotecari» en els manuscrits i ens ofereix la imatge negativa d'un bufador que, com era tòpic, despèn una enorme fortuna i dedicació a les operacions de transmutació metàl·lica amb resultat no sols negatiu quant als seus interessos, sinó funest per a la pròpia salut. Som en ple procés de desprestigi de l'alquímia exotèrica per evolució de la química. Burlescament, Fontanella hi oposa la figura de l'apotecari que, transformat metafòricament en alquimista autèntic, converteix allò que toca en or; és a dir, en monedes al calaix, el «cabal cert». Notem com el tòpic de l'ansia d'enriquiment que acompanya l'apotecari en els textos literaris satírics és el fonament del poema: de totes les operacions galèniques o de preparació de medicaments n'acaba obtenint un gran benefici econòmic.

- 4 *S'afatiga l'alquimista,
enganyat de son crisol,
en fer la lluna i lo sol,
i perd més que no conquista.*
- 8 *Ab les drogues que consum
al foc, lo cervell se gira,
i lo trist, quant se remira,
tot és convertit en fum.*
- 12 *Resta molt vana sa empresa
de voler tant sublimar
que jamés podrà igualar
l'art a la naturalesa.*
- 16 *Que nasqué fat és senyal
des de sa primera cuna,
puix de quant és baix la lluna
s'esforça per traure sal.*
- 20 *La retorta i lo matràs
més del que vol li fan fer,
i d'ell al fals moneder
no hi ha més casi que un pas.*
- 24 *Per fer l'or sofisticat
perd son temps i perd la vida,
i, com tot ho delapida,
resta al fi dilapidat.*
- 28 *En millor fama és tingut,
i ab raó, l'apotecari,
que és d'Hipòcrates vicari
per tornarnos la salut.*
- 32 *De les perles i coral
fa beguda saludable,
i també fa l'or potable
quan lo mescla ab lo cordial.*
- 36 *Ab la malva i lo murtrol
i la xicoira és tan savi,
que sens fer al rei agravi
fa moneda quan ne vol.*
- 40 *Ni li falta bon tesor,
perquè té dins l'oficina,
no solament l'argentina,
mes també la verga d'or.*

44 *I té més cert son cabal
puix, sens observar les llunes,
trau de les herbes comunes
la pedra filosofal.*

48 *D'estimar-lo, doncs, és just
puix per just tothom l'abona.
Així quan begudes dóna
no fossen de tan mal gust!
(Miró 1995: II, 196-197)*

Observem que el coneixement que mostra Fontanella de la terminologia alquímica és notable. A la quarteta inicial al·ludeix a la primera operació alquímica, la calcinació al gresol (destruir per crear) i fa referència als termes prototípics de l'alquímia per referir-se a la plata i l'or (lluna/sol). Al vers 13 juga amb el doble sentit de *fat*, «malfadat», «malaurat», però també «sense sal», mot que apareix tres versos més avall. La referència a l'or *sofisticat* o *filosòfic* (vers 21) al·ludeix a l'aspiració de l'alquimista: l'obtenció de l'or ideal o filosòfic, no el comú, sinó la materialització de l'essència «metall», l'arquetip dels metalls, ideal, sense impuresa del món real. Hi esmenta altres operacions alquímiques (sublimació, etc.) i estris propis del laboratori alquímic. Però són simples elements per facturar una burla, una transmutació poètica: és l'apotecari, veritablement, qui posseeix la *pedra filosofal* o *lapis* dels alquimistes (tintura roja per assolir la transmutació definitiva i obtenir l'or filosòfic). Observem també un coneixement directe de productes habituals en l'oficina de l'apotecari: or potable (v. 31; medicina o panacea universal), cordial (v. 32; preparat per vigoritzar el cor, o reconstituent en general), murtrol (v. 33; o murtra, de propietats balsàmiques i antisèptiques), argentina (v. 39; nom antic de la potentilla o consolida roja, de propietats astringents, indicada per a diarrees i hemorroïdes; aquí, joc de paraules amb argent), verga d'or (v. 40; vara d'or, és a dir, *solidago virga-aurea*, planta medicinal de virtuts diurètiques, principalment; com en el cas anterior, també s'hi fa joc de paraules), entre d'altres més comuns.

Encara al segle XVII, però ara a València, en composicions de Pere Jacint Morlà, capellà i poeta satíric, hi fa diverses aparicions l'apotecari. En un poema satíric que pren la forma d'una venjança contra una monja que no s'ha avingut a les requestes amoroses i sexuals que li ha adreçat la veu poètica, hi llança aquesta súplica:

*Potcaris, amics meus,
si desitjau fer escuts,
¿com no veneu mata-monges,
puix veneu mata-ratum?
Que us promet que, si ho venésseu,
com diuen, a pes o a ull,
de plata, i a dins dos mesos,
ompliríeu los baüls.
(Ferrando 1995: 52)*

En una sàtira sobre el consum generalitzat de tabac a la València de l'època, considerat aleshores com un remei contra moltes afeccions de la salut, Morlà inclou una referència sobre l'apotecari inventor del tabac com a aplicació terapèutica, tot i que a continuació ho descarta, decantant-se cap al vessant burlesc:

*Lo tabaco és contra pesta,
contra golls i contra càncer,
i és també contra les dones
que sempre diners demanen.
Diuen que fon lo inventor
un potecari de Flandes,
home que de nit sonava
la dolçaina en les albaides;
però és l'opinió més certa,
i de totes més probable,
que lo inventà aquell que porta
les batzoles de sent Liätzer.
(Ferrando 1995: 133)*

Reproducció d'un laboratori alquimista. Museu de la Farmàcia Hispana (Universidad Complutense de Madrid).

El darrer vers fa referència a les matraques que estaven obligats a sonar els leprosos per fer pública la seva presència i permetre així que la gent se n'apartés.

El mateix Morlà, en un romanç en què al·ludeix a l'epidèmia de pesta que assolà València el 1648, en un fragment més patètic que no pas humorístic, testimonia com la malaltia no respecta tampoc els professionals sanitaris:

*Lo que sé és que han vist lo clot
en ataüts, en flassades,
en llançols, en cerpelleres,
en taleques i en mortalles,
metges, barbers, servicials,
aprenents i apotecaris,
que no val la manegueta
quan ve de la mort l'esclàffit.*
(Ferrando 1995: 286)

La preposició en dels primers versos, pròpia del valencià popular, equival a la nostra *amb*. La *cerpeller* o *xarpeller* era un tipus de baiard per transportar-hi coses, aquí els morts, mentre que la *taleca* és una mena de sac. La mànega o *manegueta* era un embut per administrar lavatives. El sentit dels dos versos darrers és que «no valen els remeis terapèutics quan la mort ve de manera violenta», com ho fa en la pesta.

El col·loqui, gènere popularista dialogat de recitació oral que va tenir un gran èxit, sobretot al País Valencià, fins al segle XIX, assoleix la seva època d'esplendor al segle XVIII. Conec un anònim *Col·loqui del poticari de la plaça de la Seu*, de València, on es planteja com un apotecari, per treure's de sobre un hortolà, prepara un refresc que conté un purgant poderós. El pagès, però, s'hi torna i gasta una broma pesada a l'apotecari com a revenja. La presentació de l'apotecari fa així:

*En la plaça de la Seu,
oixquen vostés, anys passats
habitava un poticari
muy puesto de autoritat
en unguents, polvos i olis,
receptes i micapans.*
(Martí 1996: 229-240)

El *micapà* és mot valencià i al·ludeix a un cataplasma de farina o d'herbes, que s'aplicava al ventre per

reblanir-lo. Del mateix segle he localitzat un altre col·loqui valencià, el *Col·loqui nou del poticari en el que es referix el cas que li passà a cert llaurador fadrí que, pensant millorar de viure, se posà poticari, lo que no pogué aguantar y quedà invàlid de la tal mudança, com vorà el curiós*, en el qual, com diu el títol, un llaurador de València va a la ciutat per trobar una feina més descansada i entra d'aprenent amb un apotecari. Trio el fragment següent, que és d'una versió impresa al segle XIX:

Portada del plec solt *Coloqui nou del poticari* (València, s. XIX).

*Un dissabte de vesprada,
avorrit de femejar,
fàcit d'esclafar terrossos,
fart d'anar entre animals,
me n'entrí dins de València
per lo portal de Serrans
a buscar amo i dependre
ofici més descansat.
Així que me viu dins d'ella,
oisc tocar a temporal;
preguntí si era tronada,
perquè el cel el vea ras.*

de l'autor o una dama. Pere Marc (1336/37-1413), pare d'Ausiàs Marc, va compondre un llarg poema d'aquesta mena conegut com a *Consell d'amor* o *Lo mal d'amor*. El text és presentat com una carta de l'autor a una dama que pateix mal d'amor, una dolença que fa inútils els remeis de la ciència mèdica. La dama li havia comunicat els seus patiments en un viatge que havia fet l'autor juntament amb ella i el seu marit poc temps abans. L'autor adopta el paper de metge i, dies després, mitjançant el recurs a l'epístola, li comenta a la dama com li hauria calgut fer tot un seguit de pràctiques de diagnòstic sobre el cos de la malalta però que l'ocasió no havia estat propícia (el marit els acompanyava aleshores); a més, el remei l'havia de preparar i administrar el metge mateix, és a dir ell, i no pas l'apotecari, evidentment:

*Es atressí ques a greus mals
garir deu hom gran acort penre,
perquè hom puxa pus clar entenre
quin és lo mal ni de què ve,
e mai com lo metge no té
lo malaut a tot son plaser
perquè el pogués a son laser
gardar lo pols e la orina,
palpant lo front e la peitrina,
per mills conèixer com està,
car bé permès és ab la mà
tocar dona ses mal estar,
perquè li puga ordenar,
segons lo mal, lo lletovari,
e no el deu far ipotecari
de villa, grossir, malastruc,
mas que ell mateix destempre el suc
que ell voldrà dar a l'aixarop,
perquè no fasés pauc lo trop
de ço que l'hagués ordenat.
(Cabrè 1993: 183-200)*

[I així mateix cal prendre una decisió per guarir els mals greus, per tal que es pugui clarament saber quin és el mal i quina n'és la causa, i això no es pot fer si el metge no té el malalt a la seva disposició perquè li pugui observar el pols i l'orina, i palpar el front i el pit per saber millor com està; perquè li és permès de tocar dona amb la mà sense que això estigui mal fet per tal que li pugui receptar un lletovari apropiat a la seva dolença; i no el deu preparar l'apotecari de vila, que és grosser i desgraciat, sinó que ell mateix

ha de preparar la forma líquida que voldrà incloure al xarop, no fos cas que aquell no fes exactament allò que li ha prescrit.]

La malfiança en l'apotecari, que aquí és lògica ja que el metge-amant vol preparar i aplicar personalment el remei, no devia ser, però, una cosa insòlita. Ja hem vist en la dècima del Rector de Vallfogona una al·lusió a la «independència» de l'actuació de l'apotecari respecte de la prescripció mèdica. Al *Llibre de bones costumes dels hòmens e dels oficis dels nobles*, del segle XV, s'especifica que els apotecaris o «especiers e confegidors de medecines e de lletovaris, porgues, aixarops e confits», «complesquen ço que los metges ordenen e manen per los malalts, e que no meten una per altra en la recepta que lo metge ordona e lliura als especiers» (cito de Cabré 1993: 195-196). Senyal que l'apotecari ho feia? O potser era una desconfiança, sense fonament, del col·lectiu mèdic? Potser així descarregaven en un altre col·lectiu la responsabilitat sobre la possible fallida dels remeis terapèutics prescrits? La dama del poema de Pere Marc no sap quina és la seva malaltia i el poeta, en funcions de metge, en fa un diagnòstic a través dels signes característics presos de la teoria de l'amor hereos o amor passional, de gran voga a l'Europa medieval. Finalment, el poeta li aconsella que el que li convé és fruir del plaer de l'amor i li aconsella l'amor adulterí, tòpic de la poesia trobadoresca. Sembla que s'acaba oferint ell mateix, que també pateix idèntica malaltia, per assolir el guariment de la dama.

Acabem d'esmentar una preparació coneguda amb el nom de *lletovari*, modernament «electuari» («preparat farmacèutic que forma una massa pastosa, compost de pòlvores o pulpa aglutinades amb mel o aixarop»: DCVB, IV, 689 s.v.), mot que va passar a designar aquest gènere de composicions poètiques basades en la transposició metafòrica dels remeis del cos als de l'ànima per guarir el mal d'amor. *Lletovari* és justament el títol que rep un poema de Joan Basset. Es tracta d'una composició satírica, una broma farmacològica misògina. El dedica a Guerau de Massanet, poeta com ell, per tal de guarir-lo de la malaltia amorosa. Representa la reprovació de l'amor cortesà mitjançant l'escarni de la dona, perspectiva que porta al desenamorament i, per tant, a la salut del malalt. Basset degué escriure aquest poema entre 1410/1430, i hi fa broma amb l'enumeració de fàrmacs i la composició de la recepta. Després d'esmentar el propòsit del poema:

Garaus, amics,
de tots bérics,
en temps passat
m'avets pregat
que sens cor vari
un lletovari
vos ordonàs,
can preposàs
que malaltia
vos combatia
per fina amor.
(Bohigas 1983: 31-37)

[Amic Guerau, ric en tota mena de bérics, en temps passat m'heu pregat que, amb cor lleial, us receptés un lletovari quan declaràreu que la malaltia de fina amor us afectava.]

Basset fa esment de diversos remeis inútils

E tal estrena
mai vol sagnia,
ne hi val mumia,
ne fin ruibarbre,
ne pols de marbre,
ne blanc gingebre
no hi fa valença,
ne hi fa remença
l'aut Galién,
ne parlament
mai d'Avicenna,
e suc de penna
tampauc no hi val.
Del predits mal
Averroïs
ne mon Denís
mas no hi ordona
res que refona
lo mal predit.
(Bohigas 1983: 31-37)

[Tal contrarietat no vol sagnia ni hi fa res la mumia (substància que exudaven els cadàvers embalsamats i a la qual s'atribuïen propietats curatives), ni el ruibarbre, ni la pols de marbre, ni el gingebre blanc no hi val res, ni hi pot fer remissió l'eximi Galè, ni els coneixements d'Avicenna i tampoc no hi val el suc de penna (potser 'suc de ploma', metàfora per 'tinta' i es refereix a un escrit mèdic, a una recepta?).

Il·lustracions d'aparells d'alquímia en el còdex Germanicus 598 de la Bayerische Staatsbibliothek, Munich.

D'aquest mal, ni Averroïs ni Denís no han sabut
receptar res que el combati.]

A continuació Basset fa repàs dels mil i un defectes de les dones (són jugadores, amb engany simulen amor i bellesa —tot amagant els defectes amb afaits i pólvores—, són maldients, estafen diners amb males arts als beneïts enamorats que creuen els seus enganys...) i, per tant, no té sentit esmerçar en elles cap sentiment positiu, ni patir pel seu amor. Finalment, li ofereix una recepta de «xarop»:

mas per complir
vostre desir
ordenerai
ab cor verai,
segons mills trob,
tal aixarop.
(Bohigas 1983: 31-37)

que consisteix a fer com elles, tractar-les amb enganys i aprofitar-se'n.

Amb el títol de *Consolació* o *Avís d'amor*, Lluís d'Icart, cavaller lleidatà de la primera meitat del segle XV, escriu un altre «lletovari» adreçat a un seu amic, malalt d'amor. Com Pere Marc o Joan Basset, Icart adopta el paper de pseudometge i hi aboca consells tòpics de l'amor cortesà trobadoresc, segons la doctrina del qual l'amor és considerat una passió ennoblidora. El poema, datat al voltant de 1410, és escrit en to seriós, i fa una descripció medicocortesa detallada de l'amor passional segons les teories de l'època. Les prescripcions conductuals són ofertes com si es tractés d'un remei farmacològic, però no són altra cosa que consells propis de la doctrina de l'amor cortesà:

*E si en l'hora de prima
vós pendrets l'aixarop
que us daré, segons trob
per escrit de poetes,
aitals punyents sagetes
d'herba fort tuixegades [=enverinades]
sapgats [=sapigueu] que transmudades
seran en dolçor granda.
(Molas 1984: 131-147)*

No hi ha, però, altres referències a substàncies medicamentoses o pràctiques farmacèutiques.

Finalment, i també amb el títol de *Lletovari*, un cançoner manuscrit conservat a l'Ateneu Barcelonès, copiat a la segona meitat del segle XV, recull una derivació obscena i escatològica del gènere. Vegem-ne uns fragments:

*Mossèn Joan, pus sou desnaturat
e em demanau que us donàs refrigeri,
vós de present no fareu adulteri,
mas haureu prest un dàtil ben picat
del cul d'en Coll, collit en lo setembre,
ab los ciurons de la cabra pelada,
ab un xiulet de flauta ensutzada,
tot ben compost ab cent pets d'en Malendre.*

*E més avant vos avís que prengau
crestiris deu de qualque mul o ase [...] e,
tot calent, beureu-ho a matines.*

*E, si no hi val lo qui és ordonat,
haureu molt prest de la flor de la dona,
ab la merda qui es fa dins Barcelona,
ab l'esternut del rave estil·lat [...].
(Pérez-Cors 1989: 8-9)*

[Senyor Joan, com que sou un degenerat i em demaneu que us en doni remei, a partir d'ara no fareu adulteri, sinó que prendreu de seguida un dàtil del cul d'en Coll, collit al setembre i ben picat, amb els mugrons (?) de la cabra pelada i amb un xiulet de flauta embrutada, tot ben barrejat amb cent pets d'en Malendre. I, a més, us recomano que prengueu deu lavatives d'algun mul o ase [...] i tot calent ho beureu a primera hora del matí. I si el que aquí us recepto no és eficaç, preneu de seguida menstu de dona, amb la merda que es fa dins Barcelona, amb l'esternut del rave destil·lat...]

Barrejat amb productes escatològics i d'altres més o menys repugnants hi apareixen components absurds, impossibles com aquest «esternut de rave destil·lat»,² que fa referència a una pràctica farmacèutica però parteix d'una matèria impossible. Aquest tipus de substàncies absurdes i imaginàries apareix en un text anterior a alguns dels que acabem de veure. Em refereixo a la *Medecina apropiada a tot mal* de Bernat Metge. El celebrat escriptor barceloní, malgrat el seu cognom, era fill de l'apotecari Guillem Metge, instal·lat al carrer dels Especiers (avui de la Llibreteria), al qual acudia la família reial. La familiaritat amb l'ambient farmacèutic des d'infant va permetre a Bernat la redacció de la *Medecina*. Quan l'escriu, Bernat és secretari reial, però es troba tancat a la presó (1396-1397), acusat, conjuntament amb altres funcionaris reials, en un procés d'implicacions gravíssimes: malversació de fons, maquinacions contra el rei Joan I, complicitat amb estrangers per envair el país, abús d'autoritat, extorsió, etc. El text és redactat com una epístola a un amic, Bernat (segurament Bernat Margarit, encartat també en el procés de 1396), que és reclòs a casa seva, malalt. És una obra lúdica i intranscendent on Metge insereix una paròdia de recepta; és, alhora, una versió humorística del gènere dels lletovaris per guarir malalties amoroses i una burla de la farmacopea medieval. Abunda més que no pas el *Lletovari* anònim acabat d'esmentar en els simples imaginaris o impossibles amb la intenció de parodiar la terminologia dels apotecaris. Llegim-ne alguns fragments. Els primers versos expressen una burla orgullosa de la situació d'empresonament:

2. Hi ha la possibilitat que *rave* sigui un eufemisme per «penis» i l'*esternut* una ejaculació: *aleshores al·ludiria a un destil·lat de semen! D'altra banda, el mot estil·lat pot tenir una possible relació amb «estitlat» o «estelat» (o «estil·lat», a Mallorca) (veg. DECat, III, 765, s.v. estel).*

*De vostra salut he desig,
mossèn Bernat, e que el fastig
que vós soferits cascun jorn
vos torn en repòs e sojorn
perquè us poguéssets alegrar.
Ab vós he desig de burlar,
mas lo poder m'han alguns tolt;
quan Déus ho volrà seré solt,
e depuix veurets quant riurem.
Vós e jo quatre peus havem,
mas no ens en podem servir.
Solament Déus nos pot guarir,
car no hi és hui bastant natura.
Un remei havem: que no es dura
res al món perpetualment.
(Badia & Lamuela, 1983: 63)*

[Espero que estigieu bé de salut, senyor Bernat, i que el tedi que patiu cada dia es canviï en repòs i descans perquè us pugueu alegrar. De fer broma amb vós tinc ganes, però alguns me n'han tret la possibilitat; quan Déu voldrà seré lliure i després veureu quant riurem. Vós i jo tenim quatre peus, però no ens en podem servir. Solament Déu ens pot guarir, perquè la naturalesa no és prou. Un consol tenim: no hi ha res al món que duri eternament.]

Més avall, Metge estrafà un electuari de debò:

*E si la tristor prestament
no podets de vós ben llunyar,
tost guarrets si volets usar
sovent la següent medecina
.....
del bon metge de Martorell:
Prendrets un badall d'estornell
e dues onces de besturri
mesclat ab un poc de gingurri
e dos diners de baquiqueu.
Si volets haver un mameu
molt més ne valdrà la composta;
e puix vós pendrets una almosta
de fum de palla remullada,
però fets que tota vegada
hic sia present en Ganet.
E fets-ho passar en lloc net,
cobert ab un tataratat;
e puix sia polvoritzat
e passat per un prim sedàs.*

*E si hi mesclats arriboràs,
millor sabor hic trobarets.
Ulls de moscats hi mesclarets,
e dos quarts de bon badufai
e dels cabells d'en Mardufai
ab los queixals de Gedeon;
e de la barba d'Absalon
hi mesclarets, ab un pipiu;
e si llàgremes de Daviu
podets trobar, no us sien cares.
E puix hajau dos pans de mares
que sien ben secats al sol.
Si mestre Bernat Oriol
vol prestar la gramalla blanca,
quíta serà tantost, e franca,
de tot mal la vostra persona;
e si mestre Germà vos dóna
un tros de la gramalla groga,
fets-ho tot picar ans que ploga
ab los materials propdits,
los quals sien tots confegits;
e puix sia'n fet lletovari,
que al món no hi sai altre contrari
que el vostre mal faça fugir.
(Badia & Lamuela, 1983: 64-66)*

[I si no podeu allunyar de vós la tristor promptament, aviat sanareu si feu servir sovint la medecina següent (hi falta un vers) del bon metge de Martorell: preneu un badall d'estornell i dues onces de besturri mesclat amb un xic de gingurri i dos diners de baquiqueu. Si voleu adquirir un mameu molt més efectiu serà el compost; i després prendreu una almosta (=quantitat que cap a les dues mans juntes) de fum de palla remullada, però feu que sempre hi sigui present en Ganet. I feu-ho passar en lloc net, cobert amb un tataratat; i després reduïu-lo a pols i passeu-lo per un sedàs fi. I si hi mescleu arriboràs, millor sabor hi trobareu. Ulls de moscats hi barrejareu, i dos quarts de bon badufai, i hi mesclareu cabells d'en Mardufai amb els queixals de Gedeó i la barba d'Absaló, amb un pipiu; i si llàgrimes de David podeu trobar, no les estalvieu. I després prengueu dues masses de pòsits que s'hagin assecat bé al sol. Si mestre Bernat Oriol vol prestar la gramalla (=túnica llarga que solien dur els consellers de Barcelona) blanca, vostra persona serà lliure i franca de tot mal immediatament; i si mestre Germà us dóna un tros de la gramalla groga feu-ho picar tot amb els materials esmentats, ja com-

binats, abans que ploqui; i després faci's de tot ple-
gat un electuari, que no conec altre remei al món
que el vostre mal faci fugir.]

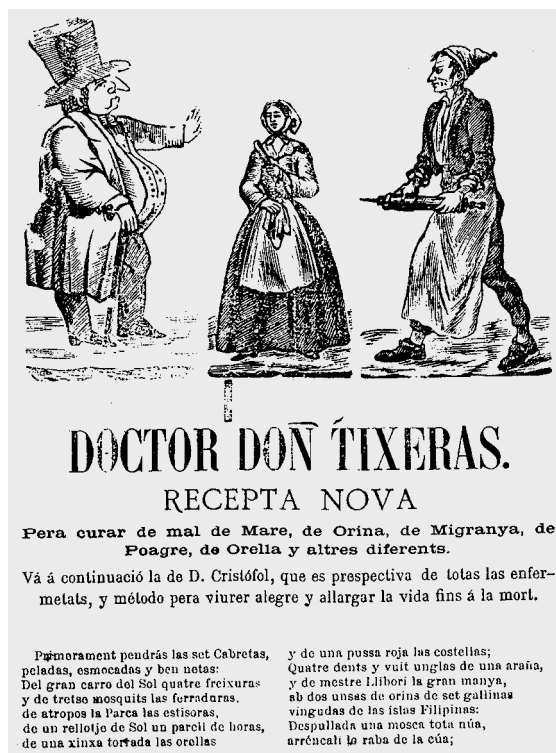
Bona part dels mots de pseudosubstàncies medi-
camentoses són inventats i estrafolaris: besturri, gingu-
rri, baquiqueu, mameu, arriboràs, badufai, etc.,³ amb la
intenció d'escarnir l'argot, la terminologia professio-
nal dels apotecaris. A continuació, Bernat Metge rela-
ciona uns quants apotecaris que ho podrien preparar:

*E si Sauet no es vol plevir
de fer esta confecció,
no em pens que us puixa dir de no
mestre Roger Angelats,
si vós carament lo'n pregats,
que no us prest lo seu escuder
qui sap aquestes coses fer
mills que persona que al món sia.
E puix pendrets-ne cascan dia
tantes vegades com volrets,
car, Déu volent, en breu guarrets
si continuats lo procés.
(Badia & Lamuela, 1983: 63-67)*

[I si Sauet no accedeix a fer aquest preparat, no crec
que us digui que no mestre Roger Angelats, si li ho
pregueu amb insistència, a prestar-vos el seu escu-
der que sap fer coses d'aquestes millor que cap altre
al món. I després en prendreu cada dia tantes vega-
des com voldreu, perquè, si Déu vol, ben aviat sana-
reu si continueu el procés.]

A més de pràctiques ben pròpiament farmacèu-
tiques, hi hem vist esmentats els anomenats simples
(o plantes i substàncies minerals o animals que tenen
propietats medicinals per elles mateixes o que entren
en la composició de medicaments complexos o com-
postos) de categories diverses: des de productes

3. L'expressió *pans de mares* és interpretada a l'edició d'aquest text
per Lola Badia i Xavier Lamuela (*Obra completa de Bernat Metge*,
Barcelona, Selecta, 1983, 65) com a «excrements». Crec que ha
de ser interpretada com a «masses de pòsits» (veg. DCVB, s.v.
ll. pa i mare o mares del vi; cast. *heces*). No estic segur que *pipiu*
l'haguem d'entendre com a «pipí», «orins», malgrat les orienta-
cions (amb moltes prevencions) del DCVB i el DECat (s.v. *pixar*):
la forma «pipí» no apareix antigament (on sempre trobem
«pixum», «pixim» o «pixat», etc.); podria tractar-se d'un mot
inventat per rimar amb *Daviu* o bé al·ludir a les plantes lil·lià-
cies que esmenta el DCVB, s.v. *pipiu*.

Portada del plec solt *Recepta nova* (Barcelona, 1886).

inventats fins a referències a secrecions corporals pas-
sant per entitats inaprensibles o difícils d'extraure (el
«badall d'estornell» o els ulls de mosquits) o parts
corporals de personatges mitològics i bíblics, d'adqui-
sició igualment complexa. Sembla que aquesta barre-
ja de components absurds i impossibles com a sim-
ples medicamentosos per confegir una paròdia de
recepta va tenir una llarga continuïtat i va gaudir d'un
cert fervor entre el públic lector: la trobo encara
en un plec solt imprès al 1886 a Barcelona, la *Recep-
ta nova per a curar de mal de mare, de orina, de migra-
nya, de poagre, de orelia i altres diferents*. La compo-
sició és anònima i s'atribueix a un tal «doctor don
Tixeras». Llegim-la sencera, per acabar:

*Primerament pendràs les Set Cabretes,⁴
pelades, esmocades i ben netes;
del gran carro del sol, quatre freixures,
i de tretze mosquits, les ferradures;*

4. Set Cabretes o Set Cabrelles, al·lusió als set estels que compo-
nen el Septentrió (*Septem Triones*), nom donat indistintament a
l'Óssa Major o a l'Óssa Menor, totes dues constituïdes per set
estels visibles.

d'Àtropos, la Parca, les estisores;
d'un rellotge de sol, un parell d'hores;
d'una xinxa torrada, les orelles
i d'una puça roja, les costelles;
quatre dents i vuit ungles d'una aranya
i de mestre Libori, la gran manya,
ab dos unces d'orins de set gallines
vingudes de les isles Filipines;
despullada una mosca, tota nua,
arrenca-li lo rave de la cua
i, ab set dracmes de llet de lloca blanca,
i de l'arbre d'Adam, un tros de branca,
ho posaràs tot dins una caldera
i ho deixaràs estar d'esta manera.
Després pendràs l'estrella de l'aurora
collida per Sant Joan a la una hora,
i del gegant Goliat, la valentia,
junt ab les ungles i ales d'una arpia;
de xurrisburris, una carretada,
i del senyor Vendôme, una ensumada;
dos dracmes de forats de pedra tosca
i de dos-cents mil llops, la gola fosca;
conceptes sufragists, una mesura,
i de tres jueus, la consciència pura;
de vent fresc de Llevant, una bufada,
i del pare d'en Salvi, la tonada;
de frare convidat, catorze passos,
i de mi, sol, la, re, dotze passos;
ens de raó fregits a la paella
i tres anys de la faixa d'una vella;
la cota de Pilat polverisada
i quinze unces de fam alambinada;
un tupí de conductes i una arrova
d'esperits de rellotge fets a prova;
d'un escurçó, lo bras i cama dreta,
i de l'alada Fama, la trompeta,
ab lo repicó de tres mil campanes
i de la diosa Juno, les membranes;
de peus de caragols, una unça i mitja,
i del mes de desembre, la calitja;
dos rodes del cotxe de donya Urraca
i d'Orlando, un faldó de la casaca;
del gran sultan, quatre pèls del mostatxo,
dels que s'arrencà tot jugant a catxo;
lo badall més gros que féu Carreres
i d'una casa vella, les goteres;
trenta-dos gemecs d'un que llenya estella
i d'aigua del cel plena la cistella;

al Fènix, arrenca-li una pluma,
i d'una olla, quan se cou, pren l'escuma;
d'en Ramis, la calor i lo seu vano;
vint valenties del gran Campuzano;
la millor flor jugada de donzella
i del forn de Vulcano, una centella;
un esternut de Judes dins d'una olla;
de llàgrimes de Dido, una ampolla;
arrel de campanar i dents de puça
i quatre lliures d'aigua de merluça;
de l'arca de Noè, un pam de carena,
i de Faraó, la biga de l'esquena;
serradures de banya de dimoni
i un dit de peu del porc de sant Antoni;
una ànima de càntir brasejada
i un taló de Dulcinea encantada;
lo cor de la donzella Altisidora,
lo vas de les desditxes de Pandora,
la ínsula del gran Sanxo Pança
i de la diosa Astrea, la balança;
un eclipse de sol i altre de lluna
i la roda veloç de la Fortuna;
del mal lladre, un calçó del peu esquerre,
tot junt ab les entranyes de la terra;
tres pèls d'ous i quatre becs de cigala,
i, de l'infern, un tros de l'ampla escala;
del gran Cid, la punta de l'espasa,
i de Balam, les orelles de l'ase;
tot això ho posaràs dins d'una sitja,
que casi serà plena o més de mitja;
després, pren los batalls de mil campanes
i, exprement llurs artèries i membranes,
lo suc que rajarà d'esta manera,
junt ab lo que has deixat en la caldera;
prenent lo trident del déu-peix Neptuno
o la porra del gegant Melambruno,
remena-ho per espai de quinze dies,
cessant sols per les tres avemaries,
i, tancat tot dins d'uns grans armaris
que estan dintre los espais imaginaris,
ho deixaràs dos anys i quatre mesos;
i, anant després ab mil ciris encesos
en lo primer diumenge de setembre,
aplica-ho en lo tercer de desembre
a on ton cos tindrà major dolència
i veuràs del remei l'experiència
(Recepta nova, Barcelona, 1886)

Bibliografia citada

- AGUILÓ Y FUSTER, Marian, [1990]: *Cançoner de les obretes en nostra lengua materna mes divulgades durant los segles XIV, XV i XVI recullit e ordenat per ...*, Barcelona: Alvar Verdaguer, s.d.
- ALCOVER, A.M. 1910: *Obres originals de Ramon Llull*, Palma.
- BADIA, Lola, i Xavier LAMUELA (eds), 1983: Bernat Metge, *Obra completa*, Barcelona, Selecta.
- BLASCO, Ricard (ed), 1983: *Col·loquis i raonaments*, València: L'Estel.
- BOHIGAS, Pere, 1983: «El Letovari de fra Joan Basset», a *Estudis de Llengua i Literatura oferts a R. Aramon i Serra*, III, Barcelona, Curial; també a: *Lírica trobadoresca del segle XV. Joan Basset i altres poetes inèdits del Cançoner Vega-Aguiló*, València / Barcelona: Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Sanchis Guarner, 14), 1988, 65-72.
- CABRÉ, Lluís (ed), 1993: Pere March, *Obra completa*, Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics, A 132).
- CERVERÓ, Lluís, 1989: *La medicina en la literatura valenciana del segle XVI*, València: Tres i Quatre.
- DCVB = Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma: Moll, 1930-62, 10 vols.
- DECat = Joan Coromines, *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, Barcelona: Curial/ Caixa de Pensions, 1980-91, 9 vols.
- FERRANDO, Antoni (ed.), 1995: Pere Jacint Morlà, *Poesies i col·loquis*, València: Edicions Alfons el Magnànim.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (ed), 1996: *Coloqui del poticari de la plaça de la Seu: Col·loquis eròtico-burlescos del segle XVIII*, València: Edicions Alfons el Magnànim.
- MIRÓ, Maria-Mercè, 1995: *La poesia de Francesc Fontanella*, II, Barcelona: Curial.
- MOLAS, Joaquim, 1984: «Un poema inèdit de Lluís Icart», a *Estudis de Llengua i Literatura oferts a R. Aramon i Serra*, IV, Barcelona: Curial.
- PÉREZ-CORS, Empar, 1989: *Versos bruts. Pomell de poesies escatològiques*, Barcelona: Quaderns Crema.
- RECEPTA NOVA: *Doctor don Tixerars. Recepta nova per a curar de mal de mare, de orina, de migranya, de poagre, de orella y altres diferents*, Barcelona: Tipografia Española, 1886.
- RIQUER, Martín de, 1947: *Obras completas del trovador Cerverí de Girona*, Barcelona: Instituto de Estudios Mediterráneos.
- ROSSICH, Albert, 1984: *Francesc Vicent García: assaig d'edició crítica*, II, tesi doctoral dirigida per Joaquim Molas, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

El taller de l'alquimista, segons Brueghel.